

Marija Znika

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Pranjković, Ivo. 2021. *Gramatičke graničnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 193 str. ISBN 9789531694667

Uz financijsku potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Hrvatska sveučilišna naklada je u proljeće 2021. godine izdala knjigu Ive Pranjkovića naslovljenu *Gramatičke graničnosti*. Knjiga ima 193 stranice. U nju je uvršteno 12 već objavljenih radova i četiri nova rada predana za tisak. Od toga je Ivo Pranjković dva rada napisao u suradnji s Ladom Badurinom. Knjiga uz Predgovor i 16 znanstvenih tekstova sadržava još i Izvore, Literaturu, Bilješke o uvrštenim radovima, Kazalo pojmova, Kazalo imena te na kraju Bilješku o autoru.

Kad se iskusno sintaktičko pero odluči izdati ovakvu knjigu, tome može biti više razloga. Od više mogućnosti, osvrnut ću se samo na neke. U radovima se ili preciziraju ili dopunjuju spoznaje o nekim granicama u gramatici hrvatskoga jezika koje su bile zabilježene i prije, ali pokatkad nedovoljno sveobuhvatno navedene u priručnicima i gramatikama, a one su kao medij upravo i bile ograničujući faktor za širu i obuhvatniju elaboraciju pojedinih graničnih pojava jer narav tih medija ne pruža takve mogućnosti. Zna se da se gramatička pravila formuliraju drukčije nego znanstvena rasprava. Sveobuhvatnom opisu pa i usporedbi različitih gledišta služe znanstveni radovi u kojima autor ima mogućnost sučeliti različita gledišta na neke gramatičke graničnosti te nakon pomne analize donijeti možda i ponešto potpunija ili čak i drukčija rješenja od onih prethodno objavljenih ili općeprihvaćenih. A i vremenski odmak od nekih već objavljenih rezultata može pripomoći sagledavanju istoga u novom svjetlu uz pomoć suvremenih jezikoslovnih teorija koje nude nove alate za opis i starih, poznatih gramatičkih pojava, kao i nekih novih donedavna neopisanih, na što autor u tekstu upozorava, posebno onom o granici/granicama u jeziku.

Kao iskusan sintaktičar Pranjković raspetljava primjerice morfološke i sintaktičke odnose koristeći se i strukturalističkim i poststrukturalističkim metodama, kao i nekim elementima kognitivnoga pristupa rečenici. Kako je većina radova iz ove knjige već objavljena u nekim časopisima ili zbornicima, njihovim uvrštavanjem u ovu knjigu autor im želi dati posebnu težinu. Objavljeni ovako na jednomu mjestu,

dostupni su svima, pa i kritičkoj prosudbi s drukčijih gledišta, što može biti poticajno za daljnja istraživanja granica u jeziku i među njegovim sastavnicama. Tome pridonosi i brojna konzultirana literatura s preko 280 navedenih radova domaćih i stranih autora.

Autor već u *Predgovoru* naznačuje bitne teme pojedinih priloga precizirajući da su u prvom planu granične pojavnosti gramatičke naravi, a neke se „tiču odnosa između gramatike i drugih jezikoslovnih disciplina“ (str. 7). Govoreći o jeziku i granici/jezicima i granicama, autor problematizira sam pojam granice i vrste granica. Za horizontalne i vertikalne granice navodi da nastaju raznovrsnim raslojavanjima i da o njima različite škole govore sa svojih gledišta. Tu je onda nužno uključena i rasprava o jeziku kao jednomu od elemenata nacionalnoga identiteta, pa govor o jeziku kao sustavu i jeziku kao standardu.

Autor je problematizirao i granice među pojedinim disciplinama što se onda nastavlja u sržnom tekstu o granicama između morfologije i sintakse, dvjema glavnim gramatičkim disciplinama. Različitost među njima ogleda se, među ostalim, i na razini odredbe vrsta riječi jer se jedne „određuju pretežno morfološki, a druge pretežno sintaktički“ (str. 19). Donosi se zatim bitno o kategoriji padeža (glavnih i kosih) te ističe relacionalnost nominativa i njegova subjektnost, dok je za vokativ bitan odnos govornika i sugovornika, što se razlikuje od dosadašnjeg opisa vokativa u priručnicima.

Relacionu narav moguće je otkriti i u drugim vrsta riječi. Zanimljiva je zamjedba o sintaktičkoj naravi pridjeva koji ne samo rod, broj i padež dobivaju od imenice nego označuju „svojstva izvan sebe samih“ i zavisne su sastavnice sintagme. Jedno od obilježja pridjeva je i kategorija određenosti koja u suvremenom hrvatskom jeziku više nije vezana uz sklonidbu pridjeva, „nego je sintaktičke naravi, tj. uvjetovana kontekstom“ (str. 21). Tako su npr. posvojni pridjevi, premda oblikom neodređeni, uvijek određeni.

Kad je riječ o raznim oblicima izricanja kvantifikativnih odnosa, u opis je uneseno dosta relativno novih spoznaja. Od sredstava za kvantifikaciju kojima se izriče količina zanimljiva je zamjedba da su glavni brojevi upravne riječi u sintagmi s imenicom ponajprije u genitivu množine. Za broj je uz ostalo signifikantan odnos jednine i množine pri čemu je ono zahvaćeno množinom u rasponu od dva do neograničeno. Kad se brojem kvantificira što brojivo, to može biti maksimalno precizno (*pet knjiga*). Nebrojive entitete kvantificira se na periferan način, leksički (*kilogram brašna*). Vezano uz kategoriju broja periferija su ostaci dvojine (paukala, male, male množine).

Zanimljiva je napomena da bi se povratno-posvojnu zamjenicu *svoj* moglo nazvati „sintaktičkom“ ili „rečeničnom zamjenicom“ jer se „proteže na cijelo rečenično ustrojstvo“ (str. 22).

Gramatičkim kategorijama oblika riječi obuhvaćena je, uz druge kategorije, i kategorija vida koja je, smatra autor, morfološko-leksička kategorija jer se „opreka između perfektivnosti i imperfektivnosti izražava tako da se promijeni (glagolska) riječ, npr. *doći* prema *dolaziti*“ (str. 25). Tu je bitno i razlikovanje radnje kao procesa u nesvršenih glagola kojih se radnja može dijeliti na odsječke i radnje kao cjeline kod svršenih glagola koja se ne može dijeliti na odsječke.

Upozorava se u radu da valja razlikovati glagolski vid od načina vršenja glagolske radnje tzv. Aktionsarta što spada u već prihvaćene gramatičke standarde i u nas. Aktionsart se analizira vezano i uz glagole s više objekata (tip: *porazbijati*), ali nema ovdje a ni u *Hrvatskoj gramatici* (2005) opisane male skupine glagola s više subjekata kao vršitelja radnje (*popadati, poskakati, poumirati, porazboljevati se, poskrivati se* i sl.). Primjer *poiskakati* u njoj se navodi pod distributivnim glagolima. Zanimljiva je razlika između kategorije vida i kategorije tranzitivnosti. Dok opreka po vidu može biti sadržana i u samo jednom glagolu (*vidjeti*), to s kategorijom neprijelaznosti nije moguće.

Kategorije položaja riječi određuju se isključivo među članovima gramatičkoga ustrojstva te nijedna nije morfološki uvjetovana (str. 28). Autor uočava da su za neke od kategorija uz sintaktička izrazito bitna i pragmatična svojstva, tzv. kategorija drugog lica, imperativi, vokativi, pitanje, uzvici, i sl. te zaključuje da se velika većina gramatičkih kategorija i gramatičko značenje uopće tiču i morfologije i sintakse (str. 29).

U određivanju središnjega i perifernoga u gramatici hrvatskoga jezika autor se koristi spoznajama i starijih jezikoslovaca (Jakobson) i kognitivnim pristupom s njegovim „čistim“ primjercima od kojih se kategorizacija zrakasto širi prema rubnim zonama. Središnje u gramatici po tome su morfologija i sintaksa, a periferna područja fonologija i semantika. Od središnjih elemenata gramatike autor svoju pozornost posvećuje kategoriji broja, glagolskoga vida, padeža, imperativnosti, kategoriji vremena naznačujući središnje i periferne oblike za njihovo izricanje.

Rad o gramatici i pragmatiki polazi od definicija pragmatike, njezinoj relevantnosti u komunikaciji. Pragmatici su zanimljiva sintaktička istraživanja utemeljena na obavijesnim odnosima (tema i rema). Općeprihvaćeno je da se rečenica promatra kao gramatička jedinica, a iskaz prije svega kao pragmatička jedinica. Iz toga izlazi razlikovanje značenja rečenice i smisla u iskazu kao komunikacijskoj jedinici.

Gramatikalizacija je već dobro opisan proces, a *pragmatikalizacija* je noviji termin kojim se označuje proces u kojemu „neka riječ, ali i sintagma ‘mijenja svoje propozicijsko značenje u korist isključivo metakomunikativnog, diskursno-interaktivnog značenja“ (str. 51).

Nove se spoznaje donose u radu o gramatičkim svojstvima glagola zbivanja, njihovoj odredbi i načinima izricanja za koje uglavnom nema ograničenja. Ima ih samo u upotrebi optativa i imperativa. Primarno su nesvršeni, a mogu imati svršene parnjake, ali se pretežno rabe bezlično u trećem licu jednine. Označuju ili meteorološka ili nemeteorološka zbivanja. U tom drugom slučaju mogu imati i dopune (*Ne da mu se čekati. Boli ga glava.*) čime se korigiraju dosadašnji opisi tih glagola s logičkim subjektima ili priložnom oznakom vršitelja radnje.

Rad *Iz kontrastivne analize hrvatskih narječja* (2000) temelji se na poznatim razlikama koje je 1887. uglavnom naveo L. Zima. Pokazuje se da čakavsko i kajkavsko narječje imaju više zajedničkih poveznica, a da su razlike na sintaktičkoj razini među njima, u usporedbi sa štokavskim narječjem, manje nego na fonološkoj i morfološkoj razini. Spomenimo ovdje tek neke: određeni oblik pridjeva kao predikatno ime, vokativ oblikom jednak nominativu, akuzativ jednak genitivu i za živo i za neživo, česta uporaba povratno-posvojne zamjenice *si*, prezent za označavanje buduće radnje, participijske konstrukcije, lične zamjenice umjesto pokaznih, za oba spola rabe se brojevnice imenice muškoga roda, specifični intenzifikatori (*golemo, veliko, kruto*), zaniijekani oblici osnovnoga glagola, deenklizirane enklitike itd. Autor iz toga zaključuje da su „čakavština i kajkavština i na sintaktičkoj razini (i danas) znatno arhaičnije od štokavštine“ (str. 78).

O sintaktičarima zanimljivoj riječi *što* donose se novije spoznaje. Kao polifunkcionalna ona može služiti kad je promjenljiva kao relativna zamjenica, a kao nepromjenljiva biti u službi upitnoga priloga ili intenzifikatora, veznika (npr. eksplikativnih rečenica), subjunktora uzročnih i načinskih rečenica te posebice ekseptivnih rečenica koje se „posve neutemeljeno“ (str. 82) pribrajalo koordinaciji. Subjunktora *što* navodi se i kao sastavnica brojnih veznika ili vezničkih skupina u zavisnosloženim rečenicama, ovisno o njihovoj faktivnosti i nefaktivnosti.

Riječi *nego, no, već, još, tek* dolaze u različitim strukturama u kojima funkcioniraju kao čestice, kao veznici (ili kao dijelovi složenih veznika) ili kao tekstni konektori. Analiziraju se njihovo podrijetlo i značenja, gramatička i pragmatička svojstva u starijim i suvremenim tekstovima. Kad je riječ o čestici, vezniku i konektoru *no*, zanimljiv je autorov prijedlog da bi po porijeklu valjalo razlikovati dva različita *no*. „Jedno bi bilo uzvične naravi i u izravnoj vezi s (uzvičnom) česticom *nu*, a drugo bi bilo poredbene ili suprotne naravi i u vezi s vezničkim *nego*“ (str. 96).

U hrvatskom se jeziku, posebice u njegovu štokavskom narječju, koriste i tzv. „male riječi“ orijentalnoga porijekla. U ovom se radu analiziraju njihovo značenje i upotreba. Mnoge od njih posve su neobilježene i gotovo nezamjenljive u konkretnim tipovima komunikacije (*bar/barem, makar, ma, baš, čak, ama, hajde, hej/ej, tek, zar, badava*), a druge su obilježene pretežno lokalnom uporabom, npr. *aferim, baška, jok, vala* itd.

Novotvorbe Josipa Stipana Relkovića (2012) analiziraju se na primjeru njegova *Kučnika* (1796) po načinu tvorbe (izvedenice, složenice) i po vrstama riječi. Analiza i samo polovine toga stihovanoga poljodjelskog savjetnika (250 stranica) pokazuje obilje novotvorbi (273). Iz toga je razvidno da se Relković, uz preuzimanja, koristio mogućnostima koje nudi hrvatski jezik, što je relevantno za standardizacijske procese u drugoj polovici 18. st.

Imenički spojevi riječi u Dictionaru Jurja Habelića (2009) naslov je rada u kojemu autor na desetak izabranih imenica „riječi književnoga jezika kajkavske osnovice“ (str. 130) analizira vrste spojeva bilo da je jedna od sastavnica pridjevni atribut, padežni izraz ili relativna atributna konstrukcija dajući na kraju sažetu tipologiju analiziranih imeničkih sintagmi.

Gramatike hrvatskoga jezika šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća s posebnim obzirom na Veberovu Slovicu hrvatsku (2013) naslov je zanimljiva teksta o slovicama hrvatskoga jezika u drugoj polovini 19. st. Nakon kraćeg pregleda važnosti gramatika toga razdoblja, autor posebno ističe Pacelovu *Slovicu jezika Hrvatskoga ili Srbskoga* (1865.) kao prvu povijesnu fonologiju hrvatskoga jezika nastalu u okviru zagrebačke filološke škole (str. 138). Pranjkiću je u središtu istraživanja Veberovo likoslovlje (morfologija) – „nauk o liku rečih“, o korijenu, osnovi i liku riječi. Zanimljive su i Veberove zamjedbe o rodu, deklinaciji imena, o dugoj i kratkoj množini pri čemu bi se moglo reći da su elementi *-ev-* i *-ov-* svojevrsni infiksi. Genitivno *-h* u književnom jeziku ne treba čitati, Veberov je stav. Zanimljivo je da Veber među nepravilnike svrstava nesklonjive imenice, manjkave (koje imaju samo jedninu ili množinu: apstraktne, stvarne, vlastita imena) obilne (*dani, dnevi*) i raznospolne imenice. Sažete i precizne su definicije zamjenica i njihova podjela, kao i podjela brojeva. Glagole Veber dijeli po infinitivu u šest redova od kojih prvi red između korijena i nastavka ne dobiva ništa, rekli bismo dobiva nulti sufiks. Sažeto su i s pozicija sintakse znalački definirane i ostale vrste riječi.

Čini se da i psovka ima svoju gramatiku, a da ima svoju pragmatiku u privatnom diskursu, odnosno u razgovornom funkcionalnom stilu, zna se. Manje – više društveno je neprihvatljiva, premda se u nas puno psuje. Ipak ima istraživača koji se njome bave (od M. Kušara, I. Gavrana do J. Užarevića). Zna se da se njom ugrožava

va obraz sugovornika, vrijeđa sugovornika. Pokušava ju se zamijeniti nepsovačkim glagolima, eufemizmima ili ne vulgarizmima. Čini se da vrijeđanje sugovornika nije jedina njezina svrha, možda ona postaje konverzacijska navika, kako misle neki (str. 153).

Posljednji je rad o *Stereotipima u vicevima*. Uvriježena su mišljenja da vicevi govore nešto o onome što je predmet vica, uz prihvaćanje plošne karakterizacije lika (lijeni Crnogorci, vicevi o glupom Dudeku i Regici, npr.). Ima ih i o muškim i o ženskim likovima. Prikladni su za manja druženja, treba ih primati bez vrijeđanja i ljutnje.

Rasprave koje sadržava knjiga Ive Pranjkovića pod naslovom *Gramatičke graničnosti* vrijedan su znanstveni doprinos cjelovitosti opisa gramatičkoga ustrojstva hrvatskoga jezika. Preporučujem ga kroatistima, slavistima i drugim jezikoslovcima odnosno filozofima te studentima kroatistike, slavistike i drugih neofiloloških disciplina.

Literatura

- Barić, Eugenija; Mijo Lončarić; Dragica Malić; Slavko Pavešić; Mirko Peti; Vesna Zečević; Marija Znika. 2005. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Pacel, Vinko. 1860. *Slovnica jezika Hrvatskoga ili Srbskoga: Nauka o prieslovu u jeziku Hrvatskom ili Srbskom*.
- Relković, Josip Stipan. 1796. *Kućnik*. Osijek.
- Veber Tkalčević, Adolfo. 1871. *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta*. Zagreb.
- Zima, Luka. 1887. *Někoje većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*. Zagreb: Djela JAZU 7.

Pranjkovićevi radovi uvršteni u knjigu *Gramatičke graničnosti*

- Pranjković, Ivo; Lada Badurina (u tisku). Središnje i periferno u gramatici hrvatskoga jezika. Rad iznesen na znanstvenom skupu *Središnje i periferno u hrvatskom jeziku, književnosti i kulturi* održanom u Katowicama (Poljska) od 7. do 9. svibnja 2019. godine. U postupku objave u Zborniku s toga skupa.
- Pranjković, Ivo; Lada Badurina (u tisku). Vrste riječi: gramatikalizacija i pragmatizacija. Rad iznesen na znanstvenom skupu *Riječki filološki dani 12* održanom u Rijeci od 8. do 10. studenoga 2018. godine. U postupku objave u Zborniku s toga skupa.
- Pranjković, Ivo. (u tisku). Male riječi orijentalnoga podrijetla u hrvatskome jeziku. Tekst će biti uvršten u *Festschrift* u čast prof. dr. Ekrema Čauševića.

- Pranjkočić, Ivo; Lada Badurina. (u tisku). O gramatici i pragmatici psovke. Tekst će biti uvršten u *Festschrift* u čast akademika fra Mile Babića, profesora na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu.
- Pranjkočić, Ivo. 2021. O granicama između morfologije i sintakse. Prilog po prvi put objavljen u knjizi *Gramatičke gramičnosti*, izvorno referat za znanstveni skup *Riječki filološki dani 13*.
- Pranjkočić Ivo. 2020. Gramatička svojstva glagola zbivanja. U Palić, Ismail (ur.). *Sarajevski filološki susreti 5: zbornik radova. Knjiga 1*, 9–18. Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- Pranjkočić, Ivo; Lada Badurina; Nikolina Palašić. 2019. Stereotipi u vicevima. U Cvetanka Avramova i dr (ur.). *Stereotip't v slavjanskite ezici, literaturi i kulturi: Sbornik s dokladi ot Četirinadesetite međunarodni slavistični četenija Sofija, 26-28 april 2018 g. Tom p'rvii: Ezikoznanie*, 223–232. Sofija: Univerzitetско izdatelstvo Sv. Kliment Ohridski.
- Pranjkočić, Ivo. 2019. Subordinirane strukture s veznikom *što*. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 45/2. 659–673.
- Pranjkočić, Ivo. 2018. Gramatika i pragmatika. U Badurina, Lada; Nikolina Palašić (ur.). *Riječki filološki dani 11*, 12–22. Rijeka: Filozofski fakultet.
- Pranjkočić, Ivo. 2018. Glagolski način u složenim rečenicama. U Palić, Ismail (ur.). *Sarajevski filološki susreti 4: zbornik radova. Knjiga 1*, 82–89. Sarajevo, Bosansko filološko društvo.
- Pranjkočić, Ivo. 2018. O riječima *nego*, *no*, *već*, *još* i *tek*. *Fluminensia* 30(1). 63–76.
- Pranjkočić, Ivo. 2017. Jezik i granica / jezici i granice. U Kovačević, Zrinka; Ivana Vidović Bolt (ur.). *Život mora biti djelo duha. Zbornik posvećen Dubravki Sesar*, 277–283. Zagreb: Disput.
- Pranjkočić, Ivo. 2013. Gramatike hrvatskoga jezika šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća s posebnim obzirom na Veberovu *Slovniceu hèrvatsku*. U Samarđžija, Marko (ur.). *Stoljeća hrvatskoga jezika : 150. obljetnica uvođenja hrvatskoga jezika u službenu uporabu, 2011*, 84–91. Vinkovci: Riječ.
- Pranjkočić. Ivo. 2012. Novotvorbe Josipa Stipana Relkovića. *Nova Croatica* VI/6. 229–247.
- Pranjkočić, Ivo. 2009. Imenički spojevi riječi u *Dictionaru* Jurja Habelića. U Matković Mikulčić, Katja (ur.). *Znanstveni skup o Jurju Habeliću* (2009, Velika Gorica), 197–203. Velika Gorica: Gradska knjižnica Velika Gorica.
- Pranjkočić, Ivo. 2000. Iz kontrastivne sintakse hrvatskih narječja. Prerađena i knjizi prilagođena verzija teksta Sintaktičke osobitosti hrvatskih narječja. *Hrvatski jezik 3. Udžbenik za 3. razred gimnazije*, 117–118. Zagreb: Školska knjiga.